

УДК 347.451

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.23>

ПЕРЕХІД ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПІДСТАВІ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ ПРОДАЖУ: ДЕКІЛЬКА ПРАВОВИХ НЮАНСІВ

Гудима М. М.,

*к.ю.н., доцентка, докторантка кафедри цивільного права
навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
ім. В. Стефаника» (м. Івано-Франківськ)
<https://orcid.org/0000-0001-6242-3445>
myroslava.gudyma@gmail.com*

Гудима М. М., **Перехід права власності на підставі договору купівлі продажу: декілька правових нюансів**

Публікація присвячена аналізу декотрих правових нюансів переходу права власності за договором купівлі-продажу. Спершу в статті проведено загальну характеристику договорів, спрямованих на перехід права власності та визначено місце договору купівлі-продажу в їх системі. Далі встановлено, що момент переходу права власності на підставі договору купівлі-продажу не завжди прив'язаний до моменту укладення договору.

Проаналізовано спеціальні норми про перехід права власності, які містяться в загальних положеннях про купівлю-продаж і виявлено їх обмеженість та поверхневість. Відсутність спеціального правового регулювання зумовила потребу звернення до загальної частини Цивільного кодексу України, де для всіх договорів загальним правилом закріплено практику визнання моментом набуття права власності моменту передачі речі. Тому надалі в роботі проаналізовано припис про те, коли обов'язок продавця щодо передачі речі вважається виконаним, що й породило сумніви з приводу вдалості надання законодавцем настільки вагомого значення передачі при одночасному вкладенні в неї тільки однобічного сенсу. Висловлено та обґрунтовано позицію, що перехід права власності не може відбутися в момент передачі товару продавцем у випадку неприйняття його покупцем. Важливим аргументом на користь останньої тези в роботі визначено розведення законодавцем в окремих нормах положень про момент переходу права власності та про момент переходу ризику випадкового знищення або випадкового пошкодження товару, вірно припускаючи можливість неспівпадіння вказаних моментів.

В публікації підкреслено, що навіть врахування моменту прийняття товару покупцем при визначенні моменту переходу права власності не завжди здатне вирішити практичні проблеми, що можуть виникати при переході права власності за договором купівлі-продажу, тому сформульовано висновок про необхідність перегляду загального законодавчого підходу до визначення моменту переходу права власності та здійснення його прив'язки не до одностороннього акту (передання речі), а до моменту здійснення дій й іншою стороною договору, спрямованих на досягнення мети останнього. Враховуючи, що договір купівлі-продажу має оплатний характер, визначено, що моментом переходу права власності слід вважати момент отримання зустрічного задоволення контрагентом за договором (оплата покупцем ціни за придбану річ).

Ключові слова: договори, спрямовані на перехід права власності, договір купівлі-продажу, момент переходу права власності, передача речі, прийняття речі.

Gudima M.M., Transfer of ownership on the basis of a sales agreement: some legal nuances

The publication is devoted to the analysis of some legal nuances of the transfer of ownership under a sales contract. First, the article describes the general characteristics of contracts aimed at the transfer of ownership and determines the place of a sales contract in their system. It is further established that the moment of transfer of ownership on the basis of a sales contract is not always tied to the time of the contract conclusion.

Some special norms on the transfer of ownership, which are contained in the general provisions on purchase and sale, are analyzed and their limitations and superficiality are revealed. The absence of special legal regulation stipulated an appeal to the General Part of the Civil Code of Ukraine, where the general rule enshrines the practice of recognizing the moment of acquisition of ownership at the time of transfer for all contracts. Therefore, the paper

further analyzes the requirement that the seller's obligation to transfer the thing is considered fulfilled, which raised doubts about the success of the legislator to give such importance to the transfer while investing only one-sided meaning. Since the position is expressed and substantiated that the transfer of ownership cannot occur at the time of transfer of the goods by the seller, but in case of non-acceptance by the buyer. An important argument in favor of the latter thesis is the legislator's diverge of the provisions on the transfer of ownership and the transfer of the risk of accidental destruction or accidental damage to goods in certain rules, correctly assuming the possibility of mismatch of the above moments.

The publication emphasizes that even taking into account the moment of acceptance of the goods by the buyer when determining the moment of transfer of ownership is not always able to solve practical problems that may arise during the transfer of ownership under a sales contract, therefore, a conclusion is formulated on the need to revise the general legislative approach to determining the moment of transfer of ownership and its binding not to a unilateral act (transfer of the thing), but to the moment of action by the other party to the contract aimed at its goal achieving. Given that a sales contract is paid, it is determined that the moment of transfer of ownership should be considered the moment of receipt of counter-satisfaction by the counterparty under the contract (the buyer's payment of the price for the purchased thing).

Key words: agreements aimed at the transfer of ownership, the contract of sale, the moment of transfer of ownership, transfer of the thing, acceptance of the thing.

Постановка проблеми. В царині цивільного права, котре регулює різноманітні динамічні відносини економічного обороту, цивільні права й обов'язки найчастіше виникають у результаті цілеспрямованих і правомірних дій фізичних та юридичних осіб. Цивільним кодексом (далі – ЦК) України передбачено, що право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів, різновидом яких виступають договори, відіграючи роль найчисленніших підстав виникнення права власності (похідного характеру).

Провідне місце серед договорів як підстав переходу права власності посідає договір купівлі-продажу. Аналізуючи останній в процесі виконання ним ролі підстави переходу права власності одразу впадають у вічі декілька його правових нюансів: визначення моменту переходу права власності за аналізованим договором, який може не співпадати з моментом його укладення, співвіднесення моменту переходу права власності з моментом переходу ризику випадкової загибелі майна та поєднаний з цими нюансами ряд практичних проблем, демонстрований численними випадками порушення прав покупця чи продавця за договором купівлі-продажу.

Позаяк чітке та вірне визначення конкретного моменту виникнення права власності у покупця на придбану річ та його припинення у продавця за договором купівлі-продажу має принципово важливе значення і в теоретичному, і в практичному ключі, адже саме з цього моменту власник набуває весь арсенал правомочностей: володіння, користування та, що найактуальніше – розпорядження своєю власністю, саме з цього моменту він отримує правомочність захищати своє право власності передбаченими законодавством речово-правовими засобами, з цього моменту до власника переходить тягар утримання майна та інше.

Стан опрацювання проблематики. Деякі правові аспекти договору купівлі-продажу, в тому числі й питання переходу права власності до набувача за даним договором досліджувалися в працях С. Я. Вавженчука, О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В.В. Луця, Р. А. Майданика, О. О. Пантелєєва, К. І. Скловського, Р. Ю. Ханник-Посполітак, Б. Л. Хаскельберга, Г. Ф. Шершеневича та інших. Проте, вищевказаний науковий доробок не вичерпав актуальності дослідження проблеми визначення моменту переходу права власності за договором купівлі-продажу.

Мета даної публікації полягає в дослідженні законодавчих вказівок, теоретичних засад та практичних правових нюансів, пов'язаних з переходом права власності за договором купівлі-продажу та здійсненні спроби удосконалити підхід до визначення моменту відповідного переходу.

Виклад основного матеріалу. В переважній більшості випадків право власності на майно, яке вже мало власника набувається в результаті правочинів, і їх різновиду – договорів. До того ж за такої підстави відбувається одночасне припинення права у однієї особи та набуття його іншою, на чому вдало акцентував І. Р. Калаур: «договір є основою одночасно двох правових явищ: припинення права власності у відчужувача та виникнення цього права у набувача» [1, с. 9]. Враховуючи, що на практиці припинення-набуття права власності є взаємозумовленим процесом, за якого право власності в одного суб'єкта припиняється, а на його основі виникає право власності в іншого суб'єкта, відображаючи процес в динаміці, можна стверджувати, що договір є підставою саме переходу права власності. Ще Б. Б. Черепакін влучно називав підставою переходу права власності «перш за все договір про відчуження майна» [2, с. 40].

До договорів, спрямованих на перехід права власності відносяться договори купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання, і т. д. Як зауважує в своїх дослідженнях А. С. Сліпченко: «укладення та виконання договорів купівлі-продажу, дарування, міни, довічного утримання, тощо створюють для однієї зі сторін стан присвоєності на набуту річ, а для іншої – стан відчуженості» [3, с. 76].

Вищевикладене нашоюхує нас на висновок з приводу доцільності зміщення акцентів із традиційного формулювання «набуття права власності» на «перехід права власності» в назві досліджуваної групи договорів, адже назва, котра наразі застосовується не підкреслює важливості визначення та регулювання припинення права власності в зв'язку з його виникненням у набувача, хоча насправді на практиці припинення-набуття права власності становить взаємозумовлений процес, за якого важливий і елемент набуття права, і припинення останнього.

Найпоширенішим із групи договорів, спрямованих на перехід права власності, є договір купівлі-продажу, який своєю чергою є об'ємним і має ряд різновидів (роздрібна купівля-продаж; поставка, контракти сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, міна). Науковці часто підкреслюють його фундаментальне значення. Так, Р. Ю. Ханик-Посполітак стверджує, що договір купівлі-продажу є основним і важливим не тільки для групи договорів про оплатну передачу майна у власність, а й також для інших, оскільки досить часто у нормах, які регулюють ті чи інші договірні правовідносини, існують відсилки на договір купівлі-продажу [4, с. 64]. Існує думка, що в історичному аспекті договір купівлі-продажу з майже 4 000-річним розвитком є родоначальником практично всієї загальної частини зобов'язального права [5, с. 73].

В рамках класичного римського права договори купівлі-продажу супроводжувалися передачею речі, тобто вже існував ускладнений механізм переходу права власності, де необхідним визнавався не лише договір, а й потребувалася передача речі. Пізніше в римському праві виник консенсусний контракт і договір купівлі-продажу визнавався як консенсуальний договір (*emptio et venditio*) [6, с. 10]. З тих пір в договорі купівлі-продажу суттєвих змін не відбулося і наразі із сучасного визначення договору в вітчизняному законодавстві (ч. 1 ст. 655 ЦК України) впливає, що він може бути реальним або консенсуальним.

Слід зауважити, що момент переходу права власності на підставі договору купівлі-продажу не завжди прив'язаний до моменту його укладення. Якщо договір за своїм характером є реальним і в процесі його укладення, окрім досягнення домовленості щодо всіх істотних умов та надання їй необхідної форми, потребується включення в дану модель, ще й вчинення певної дії у вигляді передачі речі, то вчинення правочину співпадає з моментом переходу права власності за договором купівлі-продажу, яким законодавчо визнається момент передачі речі. Якщо ж договір за природою є консенсуальним, то перехід права власності відбувається вже після укладення договору, саме на етапі виконання договору, який був укладеним в момент узгодження сторонами всіх істотних його умов. Отже, момент переходу права власності за договором купівлі-продажу наразі в одних випадках співпадає з моментом його укладення, а в інших – відбувається вже на етапі його виконання.

Такий стан речей зумовлює потребу пильного аналізу моменту переходу права власності за договором купівлі-продажу. Одразу відзначимо, що аналіз норм цивільного законодавства свідчить, що в загальних положеннях про купівлю-продаж не міститься спеціальних норм про перехід права власності стосовно цього договору. Норма, яка згадує про такий перехід в межах загальних положень міститься в ст. 667 ЦК України «Обов'язок продавця зберігати проданий товар», яка встановлює однойменний обов'язок продавця, якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару. А також згадку про динаміку права власності віднаходимо в ст. 697 ЦК України, яка визначає підстави збереження права власності за продавцем, зокрема, до оплати товару або настання інших обставин.

Таке поверхневе спеціальне правове регулювання проблеми динаміки абсолютного речового права за договором купівлі-продажу схвально не розцінюємо. Відтак питання про перехід права власності має принципово важливе значення для договору купівлі-продажу, адже визначає момент, з якого набувач речі за договором стає її власником і водночас, попередній правоволоділець втрачає відповідне право.

З аналізу норм, присвячених регулюванню договору купівлі-продажу логічно слідує висновок, що вказаним моментом законодавець визнає момент передачі речі. І відсутність вказівки про це в законодавчому регулюванні загальних положень про договір купівлі-продажу свідчить, що слід керуватися положеннями загальної частини ЦК України, власне ст. 334, яка закріплює практику визнання моментом набуття права власності моменту передачі речі, якщо інше не встановлено законом (зокрема, необхідність державної реєстрації) або договором. Як обґрунтовано зазначав Б. Л. Хаскельберг, «сторони можуть обумовити в договорі, що і передача речі не тягне переходу права власності до набувача, а такий наслідок настане лише з моменту сплати ціни переданої речі або якоїсь частини ціни, або приурочити його до настання іншої визначеної в договорі обставини» [7, с. 124-125].

Резюмуємо, що вітчизняний законодавчий підхід щодо купівлі-продажу рухомих речей полягає в тому, що до передачі речі, якщо інше не передбачено законом або договором, право власності у набувача за договором не виникає. Зарубіжне законодавство деяких країн на протигагу вітчизняному, містить інший підхід. Так, згідно ст. 1583 ЦК Франції договір купівлі-продажу є укладеним, а право власності – таким, що перейшло, у силу закону, від продавця до покупця з того моменту, коли було досягнуто згоди про речі, що купуються, і про ціну, хоча б річ і не була ще надана, а ціна не була сплачена [8, с. 71].

Для нашої правової системи істотне значення відіграє передача речі, тому значний інтерес в рамках даного дослідження справляють правила ст. 664 ЦК України, яка визначає момент виконання обов'язку продавця передати товар, які хоч і регулюють зобов'язальні аспекти, все ж мають і речове значення. Вказана норма встановлює, що обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент: 1) вручення товару покупцеві, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар; 2) надання товару в розпорядження покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару, при чому товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передання покупцеві (належним чином ідентифікований для цілей цього договору) у належному місці й покупець поінформований про це. Якщо з договору не випливає обов'язок продавця доставити товар або передати його у місцезнаходженні, обов'язок продавця передати товар вважається виконаним у момент здачі товару перевізникові або організації зв'язку для доставки покупцеві.

Законодавець у вказаній нормі постарався розкрити всі аспекти виконання обов'язку продавця передати товар. Але чи справді вказані правила ст. 664 ЦК України спроможні встановити момент переходу права власності? З аналізу відповідної норми випливає, що за умов, що товар готовий до передачі, відповідним чином ідентифікований для цілей цього договору; знаходиться у визначеному сторонами місці; наданий у розпорядження покупця, у строк, встановлений договором та покупець поінформований про це, вважається, що товар передано у розпорядження покупцю, і як наслідок – що продавець виконав свій обов'язок передати товар. Однак факт того, що продавець передав товар ще не є свідченням, що товар покупець прийняв. Законодавець надаючи настільки вагомому значення передачі вклав у неї тільки односторонній сенс. Так, серед загальних положень, що регулюють договори купівлі-продажу окремими зобов'язальними обов'язками визначено обов'язок продавця передати товар покупцеві та обов'язок покупця прийняти товар (щодо останнього ст. 689 ЦК України закріплює, що покупець зобов'язаний прийняти товар, крім випадків, коли він має право вимагати заміни товару або має право відмовитися від договору купівлі-продажу).

Навряд чи можна з впевненістю говорити, що відбувся перехід права власності в момент передачі товару продавцем, однак у випадку неприйняття його покупцем. Частково вказане положення обґрунтовується розведенням законодавцем в окремих нормах положення про момент переходу права власності (ст. 334 ЦК України) та положення про момент переходу ризику випадкового знищення або випадкового пошкодження товару (ст. 668 ЦК України), а не розглядом їх у прямому зв'язку, тим самим припускаючи можливість неспівпадіння вказаних моментів. Тобто формулювання ст. 668 ЦК України не містить прямої вказівки, що ризик випадкового знищення чи пошкодження майна переходить на покупця в момент переходу права власності, тому ототожнення вказаних моментів є не завжди вірним, і усунення цього, мабуть, і прагнув здійснити законодавець. На тлі викладеного суперечливою видається позиція О. О. Пентелєєва, на думку якого момент переходу права власності та момент переходу ризику випадкового знищення чи пошкодження майна є тотожними [9, с. 16]. М. Великанова також фактично здійснює їх ототожнення, відзначаючи, що ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна виникає в особи в момент виникнення права власності [10, с. 10].

Відзначимо, що хоча часто перехід права власності та перехід ризику випадкового знищення чи пошкодження майна темпорально співпадають, говорити про це як загальне правило категорично не вірно. В цьому контексті виваженішими видаються погляди дослідників науки міжнародного приватного права, приміром Л. А. Лунца, який відзначав, що «перехід права власності та перехід ризику є різними цивільно-правовими категоріями, оскільки в першому випадку наявним є питання речового права, у другому ж – мова ведеться про право зобов'язальне» [11, с. 389]. Навіть Гаазька конвенція про право, що застосовується до переходу права власності у випадках міжнародного продажу рухомих матеріальних речей 1958 р. йде шляхом різного колізійного регулювання для переходу права власності й переходу ризику.

Продовжуючи думку відзначимо, що обґрунтованими є сумніви з приводу визнання передачі речі тим ключовим елементом, з настання якого відбувається перехід права власності. Слід визнати, що практика демонструє випадки, за яких продавець передав товар, однак покупець його не прийняв. Так, товар, що не відповідає за якістю вимогам закону або договору, може бути не прийнятий покупцем; право власності в цьому випадку на товар не виникає навіть тоді, коли він отриманий покупцем фізично. Схожа ситуація можлива

і при здаванні товару перевізникові або організації зв'язку, і хоча саме з моменту передання їм продавцем товару він належно виконав обов'язок щодо передання товару, і саме в цей момент за загальним правилом повинен відбутися перехід права власності, проте товар може бути і не прийнятий покупцем, а залишений на відповідальне зберігання. Зрозуміло, що право власності на такий товар від продавця до покупця не переходить. У зв'язку з цим заслугоує на увагу точка зору, згідно з якою «кордоном відчуження товару повинен бути момент його фактичного вручення покупцеві незалежно від того, що переміщення і вручення проводиться перевізником» [12, с. 9]. З цим можна погодитися, проте таке уточнення корінь проблеми не усуне.

Задамося питанням: чи можна вважати, що відбувся перехід права власності, якщо припустимо, що за договором купівлі-продажу продавець передав покупцеві річ і він її прийняв, проте покупець не виконав свої зустрічні зобов'язання щодо оплати відповідного товару? Відповідь буде позитивною, якщо ми звернемося до ч. 1 ст. 334 ЦК України, проте, якщо розглянути вказану ситуацію під іншим ракурсом, відповідь може бути і негативною. Так, згідно ст. 692 ЦК України покупець зобов'язаний оплатити товар після його прийняття або прийняття товаророзпорядчих документів на нього, якщо договором або актами цивільного законодавства не встановлений інший строк оплати товару. У випадку неоплати товару покупцем законодавець передбачає ряд можливостей для продавця, які в підсумку можуть привести до анулювання у покупця права власності, зокрема шляхом його відмови від договору. Тобто, робимо висновок, що важливим для законодавця стає не тільки факт передання речі (його момент) однією стороною, а й факт отримання зустрічного задоволення іншою стороною. На тлі вищевикладеного, на наш погляд, актуалізується необхідність перегляду загального законодавчого підходу до визначеного моменту переходу права власності та здійснення його прив'язки не до одностороннього акту (передання речі), а до моменту здійснення дій й іншою стороною договору, спрямованих на досягнення мети останнього.

Уявимо, що згідно з договором купівлі-продажу право власності на рухому річ перейшло в момент передання речі (якщо договір мав реальний характер, то фактично з моменту укладення такого договору), проте згодом у покупця виникли підстави для відмови від виконання договору купівлі-продажу, наприклад, в зв'язку з переданням продавцем неякісного товару. Якщо річ передана, але ще не оплачена, то покупець повинен таку річ повернути. Але як бути з уже перенесеним титулом власника? Права та обов'язки сторін припиняються тільки на майбутнє й анулювання юридичних наслідків з моменту укладення такого договору в даній ситуації є неможливим, оскільки таке притаманне недійсним договорам, а в даному випадку підстав для визнання договору недійсним не вбачається. І яким моментом зумовити зворотній перехід права власності від покупця до продавця: моментом відмови від договору чи моментом повернення такої речі? Видається, що таких проблем можна уникнути шляхом відходу від традиційних догм в даній царині.

Висновки. Отже, відзначимо, що наразі назріла потреба зміни акцентів при визначенні загальних правил щодо моменту переходу права власності за договором купівлі-продажу, прив'язавши цей момент не до передачі речі (одностороннього акту), як наразі закріплюється в законодавстві, а до моменту сплати покупцем ціни речі, що набувається за договором. Видається, що саме в цей момент договір, який спрямований на оплатний перехід права власності є виконаним, і саме в цей момент повинен відбуватися перехід права власності за договором купівлі продажу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калаур І. Р. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права власності юридичної особи : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів : Б.в., 2004. 20 с.
2. Черепакін Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. Труды по гражданскому праву. М. : Статут, 2001. 479 с.
3. Сліпченко А. С. Способи та форми цивільного обороту речей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 18 с.
4. Ханік-Посполітак Р. Ю. Поняття та предмет договору купівлі-продажу в українському та європейському праві: порівняльний аналіз. Наук. зап. НаУКМА. Сер. Юрид. науки. 2009. Т. 90. С. 64-67.
5. Вавженчук С. Я. Договір купівлі-продажу: класична доктрина та проблеми українського цивільного права. Юридичний вісник. 2010. Вип. 4 (17). С. 73-76.
6. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества. Изд. 4-е, стереотипное. М.: Статут, 2002. 462 с.
7. Хаскельберг Б. Л. Об основании и моменте перехода права собственности на движимые вещи по договору. Правоведение. 2000. № 3. С.121-141.

8. Халабуденко О. А. Консенсуальна система переходу права власності vs. система традиції: компроміс в модельних правилах європейського приватного права the DCFR. Часопис цивілістики. 2016. Вип. 21. С. 70-77.
9. Пантелеев А. А. Момент переходу права собственности по договору купли-продажу. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1997. 24 с.
10. Великанова М. Розподіл ризику втрати чи пошкодження майна у речових відносинах. Підприємництво, господарство та право. 2018. № 2. С. 9-13.
11. Гетьман-Павлова И. В. Международное право : учеб. для бакалавров. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2013. 709 с.
12. Андрианов И.А., Зинченко С.А. Правовое регулирование отношений транспортных организаций с клиентурой и между собой. Ростов н/Д.: Изд-во Ростовского ун-та, 1972. 42 с.